

*Бережна Я. В., магістрант спеціальності
«Соціальна педагогіка» НУБіП України, (м. Київ)
Кубицький С. О., кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної педагогіки та інформаційних
технологій в освіті НУБіП України, (м. Київ)*

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті здійснено теоретичний аналіз та проаналізовано підходи до визначення поняття толерантності, сформульовано визначення поняття «толерантності у дітей молодшого шкільного віку».

Ключові слова: толерантність, формування толерантності, молодший шкільний вік.

В статті здійснено теоретичний аналіз та проаналізовані підходи до визначення поняття толерантності, сформульовано визначення поняття «толерантності у дітей молодшого шкільного віку».

Ключевые слова: толерантность, формирование толерантности, младший школьный возраст.

Постановка проблеми. У сучасному світі, коли цінність людських відносин, цінність особистості кожної окремої людини ставиться на перше місце, не можна не звернути увагу на такі поняття, як терпимість, емпатія, взаєморозуміння, толерантність. У системі загальнолюдських цінностей толерантність є однією з фундаментальних категорій, що обумовлює гуманізацію ставлення людини до світу, свідоме визнання ним прав і свобод іншого незалежно від його відмітних характеристик, готовність до діалогу та співпраці в різних ситуаціях взаємодії. Потреба суспільства в особистості, що шанобливо відноситься до думок, поглядів, поведінки інших людей ставить перед сучасною освітою завдання глибокого вивчення та узагальнення науково-педагогічних і методичних досліджень з проблеми формування толерантності підростаючого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема толерантності завжди була і залишається предметом дослідження науковців. На сьогодні проведено цілий ряд теоретичних та емпіричних досліджень різних аспектів толерантності: структури та механізмів толерантності (С.К. Бондирева, І.Б. Гриншпун, Д.В. Колесов); формування толерантності як властивості особистості (О.Г. Асмолов, Н.А. Асташова, Л.В. Байбородова, С.К. Бондирева, Р.Р. Валітова, І.Б. Гриншпун, Д.В. Колесов, П.Ф. Комогоров, М.І. Рожков, Є.М. Степанов); педагогічні аспекти вирішення проблеми толерантності (Ю.К. Бабанський, О.С. Богданова, Н.В. Бордовський, З.Н. Варбанець, І.А. Галицькій, Б.С. Гершунський, Ф.А.В. Дістервег, З.Ф. Мубінова, А.А. Реан, М.Уолцер та ін.). У цілому проблема досліджена досить мало.

Виходячи з цього, **метою** нашої статті є на основі теоретичного аналізу розширити та поглибити визначення поняття

«толерантність», обґрунтувати доцільність формування останньої в дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. У процесі вивчення проблеми формування толерантності у дітей було виявлено протиріччя, яке полягає в тому, що до теперішнього часу відомо достатню кількість відомостей щодо вирішення проблеми формування толерантності у дітей, причому в основному підліткового і старшого шкільного віку, але не сформульована концепція, не виділена технологія виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку, відсутня науково обґрунтована система педагогічних засобів формування толерантності у дітей даної вікової групи.

Дослідження проблеми толерантності та її формування у молодшому шкільному віці значно розширилося останнім часом і це пов'язано з наступними причинами:

- національний склад учнів сучасних шкіл досить різноманітний;

- у зв'язку з віковими особливостями, діти молодшого шкільного віку проявляють нетерпимість по відношенню до таких дітей, у них закладені лише такі поняття, як «хороший» чи «поганий», середнього показника в даному віці не існує;

- у молодшому шкільному віці закладаються основи етики, формуються і зміцнюються індивідуальні варіанти ставлення до себе і оточуючих.

У науковій педагогічній літературі до останнього часу термін «толерантність» зустрічався не часто, тому спочатку ми звернулися до етимології цього слова.

В енциклопедичному словнику толерантність (від лат. Tolerantia - терпіння) трактується як:

1) здатність організму переносити несприятливий вплив того чи іншого фактора середовища;

2) терпимість до чужих думок, віруванням, поведінки [9, с. 1352].

У словнику іноземних слів, толерантність – це «терпимість до чужих думок і вірувань; поблажливе ставлення» [7, с. 253].

Сутність поняття «толерантність» розкривається в «Декларації принципів толерантності» – основоположному міжнародному документі, прийнятому ООН у 1995 році. У ст. 1 зазначається, що «толерантність» – це:

- повага, прийняття і розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності;

- чеснота, яка робить можливим досягнення миру і сприяє заміні культури війни культурою миру;

- не поступка, поблажливості чи потурання; це активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини;

- відмова від догматизму, від абсолютизації істини і затвердження норм, встановлених в міжнародних правових актах в галузі прав людини» [4, с. 7-10].

У результаті ознайомлення з науковою літературою з філософії, історії, соціології, психології і педагогіки толерантності ми виявили принципово важливі теоретичні позиції дослідників щодо цієї проблематики. Толерантність вченими розглядається з точки зору правового та соціально-політичного аспекту (М. Мчедлов). Деяка частина дослідників сприймає її як філософське поняття (В. Лекторський), а інша – як категорія відносин (А.Клепцов, В. Маралів, В. Ситар, А. Соколова, Г. Солдатова). Для деяких це – толерантна свідомість (О. Асмолов, А. Газман, А. Грива, О. Кондаков, А.Насіновська), як пізнавальна стратегія (А. Коржуєв, Н. Кудзієва, В. Попков, М. Поташник).

Інтерес вчених, що вивчають феномен толерантності, постійно пов'язаний з виробленням наукового визначення цього поняття.

Багатогранність використання терміна «толерантність», на думку І.Б. Гриншпуна, орієнтує нас на два розуміння: перше – як індивідуальної властивості, що полягає в здатності до збереження саморегуляції травмуючих впливів середовища; та друге – як здатність до неагресивної поведінки по відношенню до іншої людини на основі відкритості у відносній незалежності від дій іншого. У першому випадку акцент робиться на здатність до самозбереження, у другому – на готовність до взаємодії [3, с. 33].

Розглядаючи толерантність як норму сумісності в різноманітному світі, А.Г. Асмолов співвідносить її значення з правом іншого на варіанти, правом на дійсний мультикультуралізм, полікультурність як джерело руху в світі. «Толерантність – це визнання інакшості. Толерантність передбачає створення унікального інституту посередників, які повинні не просто підірвати фундаменталізм, а пробудити в нелюдських світах людське. Показати, що можливе співіснування людей з різними поглядами» [1, с. 7].

Г.У. Солдатова розуміє толерантність як готовність прийняти інших такими, які вони є. Толерантність в її розумінні не повинна зводитися до конформізму, ущемленні власних інтересів, вона передбачає взаємність і активну позицію сторін. «Толерантність є важливим компонентом життєвої позиції зрілої особистості, яка має свої цінності, інтереси і готової, якщо буде потрібно, їх захищати, але одночасно з повагою ставитися до позицій і цінностей інших» [10, с. 7-8].

Б.З. Вульфів розкриває педагогічну сутність толерантності: «... толерантність розуміється як здатність людини або групи співіснувати з іншими людьми (спільнотами), яким притаманні інший менталітет, спосіб життя» [2, с. 13].

Л.А. Байкова визначає толерантність як «... цінність і соціальна норма громадянського суспільства, що виявляється в праві всіх його індивідів бути різними, забезпеченні стійкої гармонії між різними конфесіями, поліетнічними, етнічними та іншими соціальними групами, повазі до різноманіття різних світових культур, цивілізацій і народів, готовності до розуміння і співпраці з людьми, що різняться по зовнішності, мові, переконанням, звичаям і віруванням» [3, с. 46].

Виділяючи емоційну складову в прояві толерантності, А.П. Садохін трактує як «почуття терпимості і шанобливого ставлення до думок інших людей, що не збігаються з власними. Толерантність допускає право на вільне вираження своїх поглядів і реальну рівноправність людей в практичному житті, яке проявляється в тому, що людина, не відмовляючись від своїх переконань, одночасно відноситься з повагою до думок інших людей» [3, с. 27].

На думку В.В. Савельєва, толерантність слід сприймати як високий ступінь самосвідомості, «яка не набувається від народження і не формується стихійно, автоматично, а породжується в результаті контактів культур, подолання конфліктів через

культурну взаємодію, культурний компроміс і плюралізм» [3, с. 56]. Тому толерантність дозволено розглядати як унікальну світову цінність, інтегруючи в собі не тільки ряд таких світових цінностей, як істина, добро і краса, справедливість і любов, але і спирається на них. Саме толерантність є фундаментом сучасної глобальної культури.

Л.П. Ільченко пропонує найбільш ґрунтовне розуміння толерантності як стійкості до конфліктів, відкидаючи при цьому судження про толерантність як терпимість чого-небудь, кого-небудь. Вона зазначає: «Якщо різноманітність людей, культур, народів виступає, на думку гуманістів епохи Відродження, як цінність і гідність культури, то толерантність являє норму цивілізаційного компромісу між цими культурами і готовність до прийняття їх логік і поглядів. Вона виступає як умова збереження різноманітності, свого роду історичного права на несхожість» [6, с. 11].

У своєму дослідженні ми будемо спиратися на визначення М. І. Рожкова, який розумів під толерантністю «реалізовану

готовність до усвідомлених особистісних дій, спрямованих на досягнення гуманістичних відносин між людьми і групами людей, що мають різний світогляд, різні ціннісні орієнтації, стереотипи поведінки» [8, с. 14]. А також В.М. Золотухіна, який аналізуючи сутність поняття «толерантність», у своїй роботі «Дві концепції толерантності» визначає толерантність – як, з одного боку, моральний принцип, що регулює діяльність людини, формує особливий тип світогляду, а з іншого боку – як практичний інструмент, що дозволяє успішно вирішувати протиріччя і конфлікти [5, с. 15].

Аналіз поглядів вчених на проблему толерантності показав, що їх єдність полягає у визнанні значущості толерантності розвитку суспільства і розумінні сутності даного поняття як терпимості на сучасному етапі. З метою наочного сприйняття відмінностей у визначеннях поняття «толерантність», складена порівняльна таблиця думок, де позначені особливості авторських точок зору (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна таблиця відмітних особливостей авторських точок зору на проблему толерантності

1	А.Г. Асмолов	Мистецтво жити з несхожим, прийняття іншого, спосіб вирішення конфліктів, норма сумісності
2	Б.З. Вульф	Здатність особистості співіснувати з людьми іншого менталітету і способу життя
3	Г.У. Солдатова	Готовність прийняти інших такими, які вони є і взаємодіяти з ними на основі згоди
	Л.А. Байкова	Цінність і соціальна норма громадянського суспільства, готовності до розуміння і співпраці з людьми
5	А.П. Садохін	Почуття терпимості і шанобливого ставлення до інших
6	І.Б. Гришпун	Індивідуальна властивість і здатність до неагресивної поведінки
7	В.В. Савельєв	Як високий ступінь самосвідомості
8	М. І. Рожков	Реалізована готовність до усвідомлених особистісних дій, спрямованих на досягнення гуманістичних відносин між людьми і групами людей
9	Л.П. Ільченко	Умова збереження різноманітності, свого роду історичного права на несхожість
10	В.М. Золотухін	Як моральний принцип та практичний інструмент, що дозволяє успішно вирішувати протиріччя і конфлікти

Аналіз теоретичних підходів до визначення поняття толерантності дозволив нам сформулювати визначення поняття «толерантність молодшого школяра» як потреба й готовність учня початкових класів до конструктивної взаємодії з однолітками незалежно від національної, соціальної, релігійної приналежності; прийняття, розуміння та інтерес до культури і традицій різних народів, стійка особистісна властивість, що характеризується визнанням права на відмінність і вмінням доброзичливого ставлення до цінностей інших зі збереженням власної гідності; сформованістю вмінь налагоджувати стосунки з іншими людьми шляхом діалогу.

Формування толерантності можливе в різні вікові періоди розвитку людини. Однак саме молодший шкільний вік є сенситивним періодом у розвитку толерантної особистості, що детермінується віковими особливостями, бурхливим процесом загального розвитку.

Метою формування толерантності молодшого школяра є розвиток толерантних якостей особистості даної вікової категорії. Досягти її можна лише при взаємодії школи та батьків. У житті дитини школа та родина є двома найважливішими чинниками, і вони мають взаємодіяти для досягнення поставленої мети та вирішення таких завдань, як: запобігання проявам інтолерантності в класі; налагодження атмосфери діалогу та співпраці під час спілкування; формування прагнення

зрозуміти іншого; розвиток здатності критично ставитися до власної діяльності й поведінки; розвиток здібностей до співпереживання та співчуття, а також довіри й гідності. До основних компонентів толерантності в дітей молодшого шкільного віку можна віднести набуття знань про толерантність, знань про існування відмінностей у культурах і способах мислення представників інших етнічних, національних або культурних приналежностей; створення установок на доброзичливе ставлення до іншої особистості, а також на зацікавленість у набутті певного досвіду від спілкування з представниками іншої культури; розвиток умінь культурного спілкування й навичок розв'язання конфліктів. Так, знання про існування толерантності, набуті дітьми молодшого шкільного віку, допомагають переконувати їх у доцільності певних рішень і вчинків щодо іншої особистості, а також усвідомлювати та управляти власними емоціями. Слід зазначити, що процес формування толерантності не обмежується лише наповненням дітей

молодшого шкільного віку знаннями про толерантність, стимулом до прояву їхньої толерантної поведінки стають набуті здібності та вміння вести діалог, уважно з розумінням вислуховувати позицію іншого, намагатися усвідомлювати й приймати позицію іншого такою, якою вона є.

Висновки. Аналіз різних підходів до розуміння поняття толерантності дає нам можливість зробити висновки, що сутність поняття «толерантність» включає в себе складну якість, новоутворення особистості, що виражає систему її терпимих відносин до навколишнього світу, миру (іншого етносу, нації, релігії, позиції, думки і поведінки іншої людини); властивість загальної культури людини, шлях до громадянської згоди, необхідна умова дотримання принципу людського співжиття – свободи слова; принцип взаємодії між людьми, ціннісним ядром якого є витримка і любов людини до людини; а також виступає критерієм соціалізації людини.

Література

1. Асмолов А.Г. Толерантность: различные парадигмы анализа / А.Г. Асмолов // Толерантность в общественном сознании России. – М., 1998. – С. 3-14.
2. Вульф В.З. Воспитание толерантности: сущность и средства / В.З. Вульф // Внешкольник. – 2002. – № 6. – С. 12-16.
3. Гриншпун И.Б. Понятие и содержательные характеристики толерантности (к вопросу о толерантности как психическом явлении) / И.Б. Гриншпун // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.-метод. ст. – М.: Изд. МПСИ; Воронеж: Изд. НПО «МОДЭК», 2002. – 368 с.
4. Декларация принципов толерантности Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года // Вестник толерантности. – М.: МГУ, 2000.
5. Золотухин В.М. Две концепции толерантности / В.М. Золотухин. – Кемерово: Кузбас. гос. технич. ун-т, 1999. – С. 63.
6. Ильченко Л.П. Формирование межэтнической толерантности у школьников: автореф. дис. на соискание науч. степени док. пед. наук. / Л.П. Ильченко. – М., 2005. – С. 47.
7. Краткий словарь иностранных слов / Сост. С.М. Локшина. – М.: Русский язык, 1984. – 352 с.
8. Рожков М.И. Воспитание толерантности у школьников: Учебно-методическое пособие / М.И. Рожков, Л.В. Байбородова, М.А. Ковальчук. – Ярославль: Академия развития, 2003. – 193 с.
9. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 1632 с.
10. Солдатова Г.У. Жить в мире с собой и другими: Тренинг толерантности для подростков / Г.У. Солдатова. – М.: Генезис, 2000. – 112 с.

Berezhna Yana, Kubitskiy Sergey.

THE THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF TOLERANCE IN CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE

The article presents the theoretical analysis and the analysis of approaches to the definition of tolerance, the definition of «tolerance in primary school children». The main components of tolerance in primary school children include acquiring knowledge about tolerance, knowledge of the existence of differences in cultures and ways of thinking of other ethnic, national or cultural identity, the creation of facilities at favorable attitude to another person, as well as an interest in acquiring a experience of communicating with other cultures, the development of cultural communication skills and conflict resolution skills. Thus, knowledge of the existence of tolerance acquired by children of primary school age, helping to convince them of the wisdom of certain decisions and actions on the other person, as well as understand and manage their own emotions.

Key words: tolerance, formation of tolerance, primary school age.